

PRIKAZ

MARIJANA GRBEŠA, BERTO ŠALAJ

DOBAR, LOŠ ILI ZAO? POPULIZAM U HRVATSKOJ

TIMPress, Zagreb, 2018, str. 307.

Dobar, loš ili zao? *Populizam u Hrvatskoj* prva je ozbiljna studija populizma na hrvatskom jeziku. Autori se ne bave samo populizmom u Hrvatskoj, kako bi se moglo pomisliti iz naslova studije, nego nude kritički pregled teorijskih i metodoloških pristupa proučavanju populizma u suvremenoj politološkoj literaturi u svijetu. Premda je knjiga strukturirana na osam poglavlja, zapravo se može podijeliti na dvije tematske cjeline: opće teorijsko i metodološko razmatranje populizma, te autorsko pozicioniranje unutar njega (pogl. 1–6), i empirijska analiza populizma u Hrvatskoj (pogl. 7).

Opisujući povijest populizma, autori ističu kako je to vrlo star politički fenomen koji se korijeni u kasnoj Rimskoj Republici gdje je označavao političku frakciju u Senatu, *populares*, koja je zastupala interese naroda, nasuprot senatskoj frakciji *optimates*, koja je zastupala interese elite. No, u moderni politički život širom ulazi potkraj 19. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama – to je „domovina“ suvremenog populizma (str. 86) – kao naziv za političko djelovanje Narodne stranke (*People's Party*). Predmetom politoloških rasprava postaje gotovo stoljeće kasnije, ponajprije u studijama Margaret Canovan, Matthewa Goodwina i Michaela Kazina. Poslije Drugoga svjetskog rata širi se i u druge dijelove svijeta, poglavito u Latinsku Ameriku koju zahvaćaju čak tri velika vala populizma, vezana najčešće za političke prakse predsjednikâ južnoameričkih država: Juana Peróna u Argentini i Getúlija Vargasa u Brazilu u prvome klasičnom poslijeratnom valu, Alberta Fujimorija u Peruu i Carlosa Menema u Argentini u drugome „neoliberalnom“ valu, te Huga Chaveza u Venezueli, Eva Moralesa u Boliviji, Rafaela Corree u Ekvadoru i Daniela Ortege u Nikaragvi u trećem valu.

Kako je populizam doživio svojevrsnu eksploziju od sedamdesetih godina 20. stoljeća u Zapadnoj Europi, da bi se kasnije proširio na Srednju i Istočnu Europu, autori su ponudili najiscrpniju i najdiferenciraniju analizu tog fenomena upravo na našem kontinentu. Analiza obuhvaća i 26 tabličnih prikaza glavnih populističkih aktera, njihovih recentnih izbornih rezultata, političkog statusa u matičnim zemljama i Europskoj

uniji. Iz tipologije je očito kako u suvremenoj Europi prevladava desni populizam (Austrija, Belgija, Danska, Finska, Francuska, Grčka, Italija, Mađarska, Nizozemska, Njemačka, Poljska, Švicarska, Velika Britanija), rjeđi je lijevi populizam (Grčka, Nizozemska, Njemačka, Španjolska), a najrjeđi centristički populizam koji obuhvaća aktere koji su obično označeni kao sporni granični slučajevi (Češka, Slovenija, Španjolska). Posebna su kategorija zemlje u kojima postoji desni i lijevi, desni i centristički ili lijevi i centristički populizam (Grčka, Italija, Nizozemska, Njemačka, Španjolska). Posljedica bujanja toga fenomena, ponajprije u Europi, bio je i nastanak mnoštva znanstvenih radova u kojima su se istaknuli politolozi – Cas Mudde, Michael Freeden, Daniele Allbertazzi, Duncan McDonnell, Paul Taggart, Yves Meny, Yves Surel, Robert Jansen, Kurt Weyland i dr. – bavili njime stvorivši teorijske i metodološke temelje za empirijske analize pojedinih slučajeva ili, obratno, poopćavajući uvide stečene analizama pojedinih empirijskih slučajeva u teorijske koncepte.

Autori smatraju da uzroke širenja i jačanja populizma treba tražiti „u kombinaciji strukturnih činitelja i djelovanja određenih aktera“ (str. 139). Među strukturnim uvjetima razlikuju kontekstualne i latentne činitelje. U kontekstualne čimbenike ubrajaju socijalno-ekonomske (ekonomske krize) i socijalno-kulturne dimenzije (prevladavajuće političke stavove građana), politički sustav (strukturu i djelotvornost podsustava političkog sustava, napose izbornoga i stranačkog) i medije. Među latentnim čimbenicima izdvajaju napetost između liberalizma i demokracije, napetost između demokratskih ideala i demokratske prakse, te opet medije. Da bi svi ti čimbenici „proizveli“ populizam, moraju postojati politički akteri – pojedini političari, nerijetko karizmatične ličnosti, političke stranke i društveni pokreti – koji artikuliraju i promiču populistične opcije i prakse. Taj odnos autori sažimlju na sljedeći način: „... Populizam je latentno prisutan u strukturi i praksi suvremenih liberalno-demokratskih političkih poređaka, a oživljava i jača u situacijama velikih društvenih, ekonomskih i političkih kriza, posebice u slučajevima pojave vještih populističkih vođa, te postojanja medijskog sustava u kojemu dominira populističko novinarstvo i/ili postojanja medija sklonih davati veliki prostor populističkim idejama i akterima“ (str. 157).

U znanstvenoj literaturi autori razaznaju pet pristupa populizmu: (a) kao tipu stranačke organizacije, (b) kao strategiji političke mobilizacije, (c) kao političkom diskursu, (d) kao stilu političke komunikacije i (e) kao političkoj ideologiji. U suvremenim raspravama prevladavaju dva posljednja pristupa. Jedna skupina autora smatra da se populizam može svesti na stil političke komunikacije, nadideološki politički govor ili političku retoriku, koji su svojstveni svim političkim i društvenim akterima (pojedincima, političkim strankama, društvenim pokretima, medijima,

interesnim skupinama i dr.). Svima je zajedničko pozivanje na narod i identificiranje s narodom ili „običnim građanima“ u ime čijih interesa nastupaju. Druga skupina autora tvrdi da je populizam više od stila političke komunikacije i političke retorike te da se može, kako je to učinio Cas Mudde, jedan od najutjecajnijih analitičara populizma, definirati kao „ideologija koja dijeli društvo na dvije antagonistične skupine, poštenu narod i korumpiranu elitu, i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz opće volje naroda“ (str. 38). Oba su suprotstavljena entiteta homogena: sve su socijalne, etničke, vjerske, rasne, profesionalne i druge razlike u narodu nebitne u odnosu prema njegovoj zajedničkoj antagonizirajućoj poziciji prema otuđenima, nesposobnima, korumpiranima, manipulativnima političkim elitama, koje su pak „sve iste“, neovisno o političkima i ideološkim razlikama među njima. Demokracija mora biti vladavina suverenog naroda, a ne političkih elita. Vrlo je utjecajno mišljenje, koje je izvorno oblikovao Michael Freeden, da je populizam „slaba“ (*thin*) ideologija koju karakterizira prepoznatljiva, ali ograničena morfologija, te koja ni ne pokušava odgovoriti na sva pitanja na koja odgovaraju „jake“ ideologije. Neki autori takav pristup populizmu nazivaju ideacijskim kako bi istaknuli da je riječ o skupu ideja koji „politiku razumijeva kao manjevnu borbu naroda i elita“ (str. 43).

Svoj teorijski pristup autori nazivaju inkluzivnim zato što uključuje i shvaćanje populizma kao „slabe“ političke ideologije, i shvaćanje populizma kao stila političke komunikacije. Vlastitim doprinosom proučavanju smatraju konceptualiziranje populizma kao svojevrsne metaideologije – nadređenoga rodnog pojma koji obuhvaća pojedine političke ideologije koje neka zajednička svojstva povezuju, a neka ih posebna svojstva razdvajaju. Na taj su način populizam kao metaideologiju postavili ne istu ravan na kojoj se nalaze monizam i pluralizam. Kao što metaideologijski monizam obuhvaća fašizam, komunizam i vjerski fundamentalizam, a pluralizam liberalizam, konzervativizam, kršćansku i socijalnu demokraciju, tako populizam uključuje lijevi, desni i centristički pravac. Konstitutivne dimenzije populizma kao političke ideologije čine, ukratko, pozitivno vrednovanje naroda i negativno vrednovanje elita. Te su dvije dimenzije nerazdvojna ideološka svojstva populizma i ne može ga konstituirati samo jedna od njih. Protuelitizam je svojstven i nekima drugim ideologijama koje „ne diviniziraju“ narod, primjerice „antipolitičkoj tehnokraciji“ (str. 52), dok je „diviniziranje“ naroda svojstveno političkim mišljenjima i ideologijama koje nisu nužno protuelitističke općenito, odnosno ograničene su na kritiku samo konkurentске političke elite, kao u nekima pluralističnim ideologijama.

Budući da su u prvom dijelu artikulirali svoju teorijsku poziciju, u drugom dijelu svoj pojam populizma operacionaliziraju i primjenjuju u

empirijskim istraživanjima u Hrvatskoj. Drugu tematsku cjelinu stoga čine prikazi istraživačkog dizajna i rezultata provedenih istraživanja. Autori su se u dosadašnjem radu ograničili na empirijska istraživanja ponude populizma (*supply-side of populism*), to jest prisutnosti i intenzivnosti populizma među političarima, političkim strankama i nekima političkim grupacijama, dok je istraživanje potražnje za populizmom (*demand-side of populism*) ostavljeno budućim radovima. U istraživanjima su koristili kvalitativne i kvantitativne metode analize sadržaja. Iz „Matrice za analizu sadržaja“, koja je tiskana u Dodatku na kraju knjige, vidljivo je kako su autori koncipirali analizu sadržaja i primijenili je u trima empirijskim istraživanjima u Hrvatskoj što su provedena od 2014. do 2017.

Prvo istraživanje obuhvatilo je analizu dvjestotinjak intervjuja što ih je šest poznatih političara što ih je javnost obično percipirala kao populiste i pet etabliranih glavnostrujaških političara koje javnost obično nije percipirala kao populiste dalo najvažnijima nacionalnim i regionalnim hrvatskim novinama između dvaju ciklusa lokalnih izbora 2009. i 2013. Pokazalo se da se njihovi stavovi prema narodu i političkim elitama znatno razlikuju. Indikativan je i nalaz da nijedan pretpostavljeni populist nije sebe smatrao dijelom političke elite, a da su se političkim profesionalcima smatrali svi etablirani političari. Drugo empirijsko istraživanje obuhvatilo je stil komunikacije četvero kandidata na predsjedničkim izborima 2014/2015. Populistički stil komuniciranja istražuje se na temelju prisutnosti triju dimenzija: (a) pridavanja eksplicitnoga pozitivnog značenja pojmu naroda (alternativno: hrvatskoga naroda, Hrvata, građana) kao homogenog kolektiviteta i pripisivanja negativnog značenja pojmu elita (alternativno: političari); (b) nastojanja kandidata da se prikažu kao zastupnici naroda korištenjem neformalnoga i privatnog jezika; (c) uporabe „praznog označitelja“ koji je tipičan za populistični diskurs, a koji je u ovome slučaju ispunjen pojmom „opasnih drugih“ (medija, financijskih elita, etničkih, vjerskih, seksualnih i drugih manjina, Europske unije). Pojam „prazni označitelj“ autori preuzimaju od Ernesta Laclaua koji tako naziva i „narod“ i „dominantan blok“ u populističkom diskursu, svodeći ih na simbolične figure koje se mogu ispuniti različitim sadržajima. Treće empirijsko istraživanje bavilo se populističnošću političkih stranaka u Hrvatskoj, a autori su se usredotočili na Most, razmjerno novu stranku, koju je većina dnevnih političkih komentatora smatrala populističnom.

Ni teorijske rasprave ni metodološki dizajni empirijskih istraživanja populizma nisu, kako ističu i sami autori, „završena priča“. Osim doprinosa teorijskome i empirijskom izučavanju populizma, studija *Dobar, loš ili zao?* otvara nova istraživačka pitanja i postavlja nove metodološke dvojbe u izučavanju populizma. Posebno se izazovnim čini teorijsko problematiziranje shvaćanja populizma kao političke metaideologije koja je smje-

štena na istu ravan s političkim monizmom i političkim pluralizmom. Kako politički monizam i politički pluralizam imaju neposredne posljedice za političko ustrojstvo i organizaciju društva, a koje se izražavaju u uspostavi dvaju bitno različitih tipova političkih poredaka, totalitarnoga i demokratskog, autori bi u budućim radovima trebali pokazati što su institucionalno-političke posljedice populizma. Drugim riječima, kakav politički poredak proizlazi iz populizma kao političke metaideologije? Objašnjenje prema kojemu populizam proizvodi „dualističko strukturiranje politike kao prostora antagoniziranja dobrog i poštenog naroda i loše i korumpirane političke elite“ (str. 49) ne odgovara na to pitanje, jer se takav prostor može otvoriti i unutar pluralističnoga političkog poretka. To je tim važnije što se autori nisu izričito odredili prema pitanju je li institucionalna-politička posljedica populizma izravna demokracija, koja je modelski suprotstavljena predstavničkoj demokraciji, premda empirijski obrasci predstavničke demokracije mogu imati ugrađene i neke elemente izravne demokracije, najčešće referendum. U tom bi sklopu bilo važno razmotriti i tradicionalne i nove koncepte „plebiscitarne demokracije“. No zadaća dobroga znanstvenog djela nije samo da zatvara stara nego i da otvara nova istraživačka pitanja te time upućuje na nove pravce istraživanja.

Važno je što se proučavanje populizma općenito i u Hrvatskoj posebno nije ograničilo na teorijska razmatranja nego je zasnovano i na empirijskim istraživanjima. Upravo su ona omogućila autorima da, među ostalim, dođu do javno neuvriježenih spoznaja o profilu pojedinih političara, primjerice Ive Josipovića, i političkih stranaka, primjerice Mosta. Inovativni su i neki pristupi teorijskom razmatranju populizma. Ističem uvrštavanje strukturne napetosti između liberalizma i demokracije u modelu suvremene liberalne demokracije među latentne uzroke nastanka, širenja i jačanja populizma, i to upravo u starima i konsolidiranim europskim demokracijama. Zaključno, riječ je o vrlo dobroj i poticajnoj studiji jednoga „fluidnoga“ političkog fenomena kojega je vrlo teško odrediti i analizirati.

Mirjana Kasapović

SINIŠA MALEŠEVIĆ

DRŽAVE-NACIJE I NACIONALIZMI. ORGANIZACIJA, IDEOLOGIJA I SOLIDARNOST

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 247 str., 2017.

Siniša Malešević, redovni profesor Škole sociologije na Univerzitet-skom koledžu u Dublinu (School of Sociology, *University College Dublin*), jedan je od vodećih sociologa današnjice na polju proučavanja nacije, nacionalizma, etničke vezanosti i organizovanog nasilja u uporedno-istorijskoj perspektivi. Ako je na izbor pomenutih tema istraživanja najverovatnije uticalo podneblje s kojega je potekao, onda je njihovo duboko teorijsko i uporedno-istorijsko promišljanje olakšala izvesna odmaknutost od ovih prostora, kao i svest o značaju njihovog proučavanja s obzirom na činjenicu da su se raširenost i značaj nacionalne identifikacije u poslednje vreme značajno uvećali diljem sveta (15).

Njegova knjiga *Države-nacije i nacionalizmi* predstavlja originalan pokušaj teorijskog promišljanja i uporedno-istorijskog istraživanja nastanka i razvoja nacija. Autor ostaje veran modernističkom pristupu, kojega je zastupao i u ranijim studijama¹, ali nalazi organizacijske i ideološke korene nacije u prošlim oblicima društvene organizacije. Jasno se suprotstavljajući ne samo iskoncima (primordijalisti) i mnogovekovcima (perenijalisti), već i etnosimboličkom pristupu Antonija Smita (Anthony D. Smith), koji poreklo modernih nacija nalazi u kulturnim odlikama predmodernih etnija (koje postaju u modernom dobu etnička jezgra modernih nacija), a svestan da one nisu mogle nastati ni iz čega ili kao puki proizvod nastojanja državnih institucija i nacionalističkih intelektualaca, što neretko pojednostavljeno ističu modernisti, Malešević se, prihvatajući uverenje etnosimbolista i mnogovekovaca da treba izučavati dugotrajne procese, posvećuje *longue durée* istraživanju predmodernih političkih organizacija stanovništva, jer se, po njegovom mišljenju, upravo tu nalaze začeci organizacionih, ideoloških i osećajno-solidarnih osnova modernih nacija. Naime, reč je o tome da, prema Maleševićevom mišljenju,

¹ (2006). *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. London: Palgrave; (2004). *The Sociology of Ethnicity*. London, LA, New Delhi, Singapore, Washington D.C: Sage.

nije bitan kulturni, već organizacioni, a posredno i ideološki kontinuitet za nastanak nacije. Upravo zbog toga, autor istražuje: 1. dugotrajnu kumulativnu birokratizaciju prisile; 2. centrifugalnu ideologizaciju; 3. način na koji ova dva procesa utiču na razvoj društvene mikrosolidarnosti i njeno širenje iz primarnih društvenih grupa na čitavu naciju (17, 78).

Malešević prati kumulativnu birokratizaciju prisile, izazvanu potrebom ratovanja, potčinjavanja i organizovanja velikih skupina stanovništva, kroz različite istorijske velike društvene organizacije: plemenske saveze, gradove-države, kraljevstva, prvobitna carstva (čemu je posvećeno drugo poglavlje „Solidarnost u skupinama prije države-nacije“, str. 31–67), i naposljetku, nacije-države (treće poglavlje „Rađanje i širenje nacionalizma“, str. 69–102). Razume se, ova kumulativna birokratizacija prisile mora se opravdati, jer nijedna prisila se ne trpi ako nije ideološki ubedljivo pravdana i duboko usvojena. Ono što je predmoderne političke zajednice sprečavalo da postanu nacije odnosilo se na njihovo duboko neegalitarno, odnosno hijerarhijsko ustrojstvo, iako su imale ideologije kojima su pravdale svoje postojanje i društvene hijerarhije (55). Pojam nacije bio je ograničen na vrlo male elitne društvene grupacije, koje su bile etnički raznolike. Primerice, podela Poljske dovela je do toga da je 1795. dve trećine ruskog naslednog plemstva bilo poljskog porekla, dok u XVIII veku mnogi ugarski plemići nisu govorili mađarskim jezikom (61–2). Ideološkom pravdanju služile su u predmodernom vremenu mitologija (ne-ljudsko poreklo roda, odnosno plemena, npr. totemizam), religija (božansko poreklo monarha) ili imperijalne doktrine (najčešće o civilizatorskim, odnosno *Kulturträger* misijama).² U modernom vremenu, međutim, nacionalizam, ideologija koja poništava dotadašnje „društvene hijerarhije i prirodna prava koja se zasnivaju na statusu“, stvara teritorijalno omeđenu državu koja se ne zasniva na ličnim kletveničkim odnosima vernosti i pravda državu-naciju kao političku zajednicu suverenog naroda, kojega čine građani jednake moralne vrednosti, ali i u velikoj meri kulturno istovrsni, što je izuzetak u celoj dotadašnjoj istoriji sedelačkih političkih zajednica (21, 38, 49, 79–80).

Ova kulturna istovrsnost postaje organizaciono i ideološko načelo nacionalnih država (80). Otuda se francuski revolucionari „nisu protivili samo plemstvu, svećenstvu i konzervativnom seljaštvu, nego su se osobito neprijateljski odnosili prema svakom vidljivom znaku kulturne različitosti“, pa je i jedan od vođa revolucije opat Gregoar (Abbé Grégoire) napisao „Izveštaj o nužnosti i sredstvima uništenja *patoisa* (manjinskih jezika) i

2 Naravno, Malešević, kao poštovalac dela Majkla Mena (Michael Mann), sasvim je svestan da ovo važi samo u idealno-tipskom smislu, jer današnje imperije pravdaju svoje imperijalno delanje demokratijom i slobodnim preduzetništvom (49), čemu se mogu dodati kosmopolitska nastojanja društvenih elita uz istovremenu primenu „humanitarnih diskursa ljudskih prava“ (203).

univerzaliziranja upotrebe francuskog jezika“ (85). Istorija SAD pokazuje, pak, da je ova nacija i buduća imperija sazdana na genocidu nad urođenimcima i stalnom ekspanzivnom ratovanju (86–7).

Naposletku, na socijalno-psihičkom nivou, pojedinci moraju solidarnost koju osećaju u porodičnom ili uskom prijateljskom krugu preneti na širu političku zajednicu, a ideologija, ako je učinkovita, upravo to omogućava. U tom smislu je nacionalizam, uprkos njegove „tanke“ teorijske prirode, najmoćnija ideologija, jer on se centrifugalno širi iz centra ka obodima države-nacije, dok se solidarnost iz porodice posredstvom ustanova države i civilnog društva (obrazovne i naučne ustanove, vojska, sredstva masovnog opštenja, dobrotvorna društva itd.) širi po celoj naciji, pa nacionalizam neosetno ispunjava svakodnevnicu svih pripadnika neke nacije (88–9). Uistinu, tek kada „nacija postane nerazlučivom od vlastite uže obitelji, lako je moguće da će se svaka naznaka pokušaja nacionalnog poniženja protumačiti kao napad na bliske članove obitelji“ (100).

Upravo se u tome ogleda banalizacija nacionalizma, kojom se autor opširnije bavi u petom poglavlju („Svemoć trivijalnosti“, str. 135–169), suprotstavljajući se podeli na banalni i užareni nacionalizam, jer „nacionalizam u javnosti održavaju upravo organizacijska ukorijenjenost i rutina, koje omogućuju i njegov prelazak na nasilje u kriznim vremenima“ (128). Naime, nacionalizam je uistinu uspostavljen kao vladajuća ideologija tek kada postane banalan, tj. osvedočavan u različitim svakodnevnim situacijama u kojima se nalaze pojedinci (27–8), jer „se snaga svake ideologije najbolje mjeri njezinom nevidljivosti u narodu“ (157), tj. kada se prihvata zdravo za gotovo. Kolika je njegova snaga najbolje govori činjenica da nacionalisti nacionalnu državu smatraju prirodnom, a višenacionalne veštačkim, pa autor mora jasno staviti do znanja da „države-nacije nisu ni po čemu prirodne, jer su ljudska bića u glavnini svoga postojanja na ovom planetu živjela u drugim društvenim organizacijama koje imaju malo toga zajedničkog“ s njom (71).

Razume se, kao jedan od vodećih istraživača kako nacionalizma tako i organizovanog nasilja, Malešević se morao posvetiti i istraživanju veza između te dve pojave (četvrto poglavlje „Nacionalističke ideologije i nasilje“, str. 103–133). Za razliku od njihovog banalnog uzročnog povezivanja, čemu je sklona i sociološka misao, autor izričito tvrdi da ove pojave mogu, ali i ne moraju da budu povezane, pa je, štaviše, nacionalizam „rijetko kad primarni uzrok nasilnih postupaka“ (27). No, ne može se potceniti značaj geopolitičkog konteksta za nastanak različitih nacija, jer one su, tvrdi Malešević, uvek „dio većeg regionalnog i globalnog sustava koji se sastoji od mnoštva država-nacija, a često i drugih političkih entiteta“, dok „presudnu ulogu“ u njihovom nastanku igraju ratovi i revolucije (73). U modernom dobu se, pak, većina „političkih postupanja artikulira i

opravdava u okvirima nacionalizma“, pa otuda i pogrešna sklonost da se nacionalizam smatra prevashodnim uzrokom nasilnih dešavanja (113). Nasuprot tome, kad se ljudi „odlučuju umrijeti ili ubiti, velike ideološke pripovijesti poput 'nacionalnih ciljeva', 'socijalizma', 'rasne čistoće' ili 'islamske *umme*' uglavnom padaju u drugi plan pred osjećajima privrženosti, odgovornosti i dužnosti prema mikroskupini“ (129).

Uz sve pomenuto, Malešević kritikuje pomodni govor i poplavu istraživanja o „nacionalnom identitetu“ (šesto poglavlje „S onu stranu nacionalnog identiteta“, str. 171–195), predlažući da se teorijska pažnja s identiteta prebaci na društvenu organizaciju, ideologiju i solidarnost (28, 172), uprkos činjenici da osam od deset Evropljanki i Evropljana svoj nacionalni identitet smatra važnim ili veoma važnim (171). Naime, autor tvrdi „da su za postojanje nacionalnog identiteta dokazi oskudni, kako prije tako i poslije moderniteta“ (174–5), te da verovanje u postojanje nečega to nešto ne čini stvarnim (183). Reč je o tome da „nijedna tvrdnja o identitetu nije lišena ideologije“, te da je potpuno neupitno prihvatanje postojanja nacionalnog identiteta pokazatelj njegove ideološke banalizacije, čemu naročito doprinose teoretičari i istraživači nacionalnog identiteta (184). Umesto da se istražuje ideologija nacionalizma, koja stvara i održava identitet kao samorazumljivu činjenicu, istražuje se nacionalni identitet, a istraživanjem identiteta ne dopire se do uzroka njegove „reprodukcije“ (191, 195).

Naposletku, poslednje poglavlje („Budućnost nacionalizma“, str. 197–214) posvećeno je analiziranju uticaja kapitalizma, globalizacije, novih tehnologija, verskog radikalizma, neoliberalizma i terorizma na državnacije i nacionalizam. Zaključak je da niti jedan od tih procesa niti ikakva ideologija i praksa mogu ugroziti pojave kojima je posvetio svoju studiju (29), jer „nacionalizam teško nestaje“ i biće živ „sve dok ustanove moderne države--nacije reproduciraju ideologiju nacionalizma u rutinskoj formi, primjerice u školstvu, masovnim medijima, državnim službama, vojsci, policiji, sudovima, području javnosti itd“ (127). Za to potvrdu nalazi i u istraživanjima koja pokazuju da je, uprkos načelnoj suprotstavljenosti islama nacionalizmu, većina muslimana privrženica svojim nacionalnim državama i da se u tome ne razlikuje previše od nemuslimana (208). Takođe, kapitalizam i nacionalizam su međusobno zavisne pojave, a konzumerizam često prati razvoj nacionalističkih projekata (201, 203). Zaista, u pravu je autor kada tvrdi da globalni sportski događaji, npr. olimpijske igre i svetska fudbalska prvenstva, žive od masovne proizvodnje i prodaje 'nacionalnih' proizvoda, pa globalizacija, ekonomska liberalizacija, kapitalizam i konzumerizam jačaju prodor nacionalističke ideologije na čitavoj planeti (204–5). Prema tome, za nacionalizam i nacionalnu državu nema zime ni u doglednoj budućnosti.

Iz svega rečenoga je jasno da se radi o jednoj zanimljivoj i originalnoj studiji iz koje će svako zainteresovan za pojave nacije i nacionalizma imati mnogo toga da nauči. No, svaka studija ima i svojih nedostataka. Sa stano-
višta etnosimbolista, koje autor neopravdano svrstava u neodirkemovce, iako se zapravo radi o neoveberovcima (Entoni Smit se uostalom tako i samopoimao), zanemarivanje etničke povezanosti u predmodernom dobu svakako predstavlja nedostatak. Iako je autor unekoliko nadomestio mane uobičajenog modernističkog posmatranja nacije, on zbog pomenutog nedostatka nije mogao da ih sasvim ukloni, pa iako je problemu pristupio iz uporedno-istorijske perspektive. Takođe, insistiranje na načelno nenasilnoj prirodi nacionalizma teško je održivo u svetlu pravdanja nasilja nacionalističkim argumentima kojem kako nacionalistički tako i pragmatični vođi pribegavaju u kriznim situacijama. Činjenica da ovo nasilje neretko nije prevashodno motivisano nacionalnim razlozima, već kriminalnim ili lukrativnim ili utilitarnim ili pragmatičnim ili potrebom odbrane svojih bližnjih, na čemu autor s pravom insistira, ne može osporiti čestu pojavu da se, bez obzira na stvarne motive koji su doveli do upotrebe nasilja, nacionalističkom ideologijom ona podstiče i pravda. O tome, nažalost, imamo i suviše svedočanstava iz međusobnih odnosa južnoslovenskih nacija.

No, pomenuti nedostaci predstavljaju tek kap u čistom i dubokom moru Maleševićevih socioloških uvida u pojave nacionalizma i nacije. Takvo more je u većoj meri namenjeno iskusnijim plivačima, ali i početnici mogu tu proplivati, pod uslovom da imaju dobre učitelje.

Jovo Bakić

JOHN RAWLS

TEORIJA PRAVDE.

Zagreb: Feniks knjiga, 2017, 456 str.

Izdavačka kuća Feniks knjiga izdala je 2017. godine prijevod kapitalnog djela Johna Rawlsa "A Theory of Justice", koje je u originalu objavljeno 1971, dok je revidirano izdanje objavljeno 1975. godine. Riječ je o prvom prijevodu najvažnijeg djela ovog autora na hrvatski jezik. Sudbina prijevoda Rawlsovih djela prati tendenciju u hrvatskom izdavaštvu da se prvo prevode manje važna djela određenog autora. Tako su u izdanju izdavačke kuće KruZak prethodno izašli „Politički liberalizam“ (2000) i „Pravo narodâ i 'Preispitivanje ideje javnog uma“ (2004).

Rawlsovo najvažnije djelo izašlo je pod naslovom „Teorija pravde“. Kako i sam autor piše u predgovoru, „[o]vo je opsežna knjiga, ne samo po broju stranica“. (str. xvi) U njoj Rawls iz raznih uglova iznosi, propituje, dokazuje i komentira svoju teoriju pravde kao nepristranosti, zbog koje je često smatran najvažnijim političkim filozofom 20. stoljeća.

U prvom dijelu knjige Rawls iznosi glavne postavke svoje teorije. Rawlsova teorija pravde proizlazi iz ugovorne tradicije kako su je zastupali Locke, Rousseau i Kant, te je teorijski postavljena nasuprot tradicionalno dominantnom utilitarizmu. Mnogi pojmovi pomoću kojih Rawls gradi svoju teoriju preuzeti su ili su izvedeni iz teorije društvenog ugovora – primjerice, prvotno stanje te izvorni sporazum. Sam Rawls kaže da u njegovoj teoriji „prvotno stanje jednakosti odgovara prirodnom stanju u tradicionalnoj teoriji društvenog ugovora“ (str. 10). Tako su načela pravde ona načela koja bi slobodne i racionalne osobe prihvatile u početnom stanju jednakosti. Početno je stanje hipotetično stanje, karakterizirano sljedećim važnim pojmom u Rawlsovoj teoriji – velom neznanja, koje označava da u početnom stanju nitko ne zna svoje mjesto u društvu, svoj klasni položaj ni društveni status, svoju sudbinu u raspodjeli prirodnih prednosti i sposobnosti, svoju inteligenciju i snagu, kao ni svoje shvaćanje dobra, svoje posebne psihološke sposobnosti, čak ni konkretne okolnosti svog vlastitog društva. Specifičnost Rawlsove teorije pravde je da se načela pravde „biraju iza vela neznanja“. (str. 10, str. 104) Upravo iz vela neznanja proizlazi pravda kao nepristranost – ona se bira u prvotnom stanju čija je glavna osobina nepristranost koju veo neznanja omogućuje.

U takvom prvotnom stanju biraju se prva načela koncepcije pravde koja dalje reguliraju društvene institucije. Naime, primarni je predmet pravde za Rawlsa osnovna struktura društva, odnosno „uređenje glavnih društvenih institucija u jednu shemu suradnje“ (str. 42). Tako je pravda prva, odnosno određujuća vrlina društvenih institucija koje su, zapravo, javni sustav pravila. Institucije su predmet drugog dijela knjige. U njemu se Rawls bavi načelima pravde za institucije – detaljnije definira i propituje pojam slobode, te se bavi udjelima u raspodjeli – te dužnostima i obvezama kao načelima za pojedince. U ovom dijelu Rawls donosi i zanimljivu usporedbu svoje teorije s Kantovom. Naposljetku, nakon detaljne razrade od samog početka knjige, donosi i konačnu definiciju dvaju načela pravde: 1. Svaka osoba treba imati pravo na najširi ukupni sustav jednakih osnovnih sloboda koji je kompatibilan sa sličnim sustavom slobode za sve; 2. Društvene i ekonomske nejednakosti trebaju biti uređene tako da budu oboje: a) od najveće koristi onima u najnepovoljnijem položaju, u skladu s načelom pravedne štednje, i b) da su u vezi sa službama i položajima koji su otvoreni svima pod uvjetima nepristrane jednakosti mogućnosti. Ovim načelima pridružena su i dva pravila prioriteta koja definiraju prioritet slobode, te prioritet pravde nad efikasnošću i blagostanjem (str. 231–232).

U trećem dijelu knjige, koji je naslovljen „Ciljevi“ (“Ends”), Rawls se bavi pojmom dobrote, točnije dobrotom kao racionalnošću, te moralnom psihologijom tematizirajući osjećaj za pravdu. Naposljetku, teoriju pravde povezuje s društvenim vrijednostima i dobrom zajednice, odnosno pravdom kao dobrom. Rawls teoriju pravde u ovoj knjizi razrađuje od najuže povezanih pojmova do širokog pogleda na pravdu kao nepristranost, tako da treći dio knjige sadržava najšire problematiziranje pravde.

Prijevod ovako važnog djela nesumnjivo je važan trenutak za stručnu javnost i znanstvenu zajednicu. No, nažalost, ovaj prijevod pati od brojnih nedostataka. U prvom redu, sam prijevod sadrži pregršt gramatičkih pogrešaka i tipfelera. Tako prevoditelj koristi nepostojeće oblike riječi, primjerice „idenje“, „korišćenje“, „podastrijeo“, „oprijeo se“, „akoli“, „nekmoli“, „uskorenje“, „poređaj“, „bijući“ (od gl. biti), „nepodesna“, „udjelba“, „ništično“, „sućanski“ itd. Prevoditelj ne vlada ni konstrukcijom upitnih rečenica, što se vidi u primjerima „je li to je ili nije slučaj“, „je li važnost pravde zahtijeva jednaku slobodu za sve“, „je li takva načela postoje“, „je li takvo tumačenje postoji“, „je li ograničava“ itd. Problematična je i upotreba instrumental: „bavit ću se s jednim“, „počinje s idejom“. Naposljetku, prijevod je pun pogrešaka u korištenju „č“ i „ć“: „zamječujući“, „krećući“, „promiću“, „uskračuje“, „ovlašćuju“, „prisječajući“, „stećenim“, „poistovječene“, „najpreće“. Osim toga, čitanje teksta otežava i veliki broj tipfelera, pogotovo kako se knjiga bliži kraju – na nekim stranicama pri kraju teksta ima i po 10-ak

tipfelera po stranici. Poseban su problem i pogreške u prijelomu, primjerice u sadržaju se treći dio knjige zove „Zaključci“, a u tekstu „Ciljevi“. Navedeni su samo neki od primjera koji pokazuju da knjiga ima ozbiljnih problema s lekturom i korekturom, zbog čega ostavlja dojam nedovršenosti.

Još je jedan problem s ovim prijevodom to što unosi zbrku u terminologiju na hrvatskom jeziku. Tako primjerice i u knjigama u izdanju KruZaka pojam „theory of justice“ preveden je kao „teorija pravednosti“, dok je ova knjiga prevedena kao „Teorija pravde“. U KruZakovim prijevodima također „justice as fairness“ prevedeno je kao „pravednost kao pravičnost“, dok se u „Teoriji pravde“ ta sintagma prevodi kao „pravda kao nepristranost“ (Rawls, 2000; Rawls, 2004). Terminologija koja uključuje prijevode „teorija pravednosti“ i „pravda kao pravičnost“ ustalila se i u brojnim radovima o Johnu Rawlsu objavljenima na hrvatskom jeziku, primjerice kod Matan (2008), Matulović (1996), Kurelić (2003), Vujčić (2003), Posavec (2003), Kulenović (2003), Matan (2004), Posavec (2004), Zelić (2007), Brčić (2010), Zelić i Baccarini (2011), Eraković (2013), Ivanović (2014), Berdica (2016) i dr. U nekim radovima sintagma „justice as fairness“ prevedena je kao „pravda kao poštenje“, primjerice kod Cvijanović (2003; 2006) i Kurelić (1994), dok u nekim slučajevima autori riječ „fairness“ ostavljaju neprevedenu, primjerice Križan (1994), Uzelac (1994), Rodin (2003), no radi se o rijetkim primjerima.

S obzirom na sve navedeno, ovaj prijevod pomalo priziva talijansku izreku „traduttore, traditore“¹. Iako bi prijevod ovako važnog djela trebalo pozdraviti, na kvalitetan prijevod Rawlsovog kapitalnog djela morat ćemo još pričekati.

IZVORI

- Berdica, J. (2016). Pojedinaac u društvu između mira i rata: o jednoj točki Rawlsove političke filozofije. *Filozofska istraživanja*, 36 (4), 715–724.
- Brčić, M. (2010). Načelo razlike. Ključ za pravednije demokratsko društvo. *Filozofska istraživanja*, 30 (1–2), 61–78.
- Cvijanović, H. (2003). Rawlsova liberalna utopija. *Politička misao*, 40 (1), 62–71.
- Cvijanović, H. (2006). Modus vivendi: koncepcija suživota u pluralističkom globalnom društvu. *Politička misao*, 43 (3), 39–55.
- Eraković, D. (2013). G. A. Cohenova kritika Paretovog argumenta u Rawlsovoj teoriji pravednosti – jednakost se ne traži. *Političke perspektive*, 3 (3), 41–55.
- Ivanović, J. (2014). Ideja pravednosti u političkoj moralnosti liberalnog egalitarizma. *Politička misao*, 51 (3), 7–30.

1 tal. prevoditelj, izdajnik.

- Križan, M. (1994). Liberalizam, pravednost i kulturna pluralnost. *Politička misao*, 31 (3), 37–52.
- Kulenović, E. (2003). Ratzinger protiv Rawlsa: propast preklapajućega konsenzusa. *Politička misao*, 40 (1), 55–61.
- Kurelić, Z. (1994). Rawls na planini? *Politička misao*, 31 (2), 183–192.
- Kurelić, Z. (2003). Pretpostavlja li Rawlsova koncepcija preklapajućega konsenzusa individualnu shizofreniju? *Politička misao*, 40 (1), 41–46.
- Matan, A. (2004). Jednakost i zajednica: prirodno stanje i društveni ugovor kod Hobbesa i Rawlsa. *Politička misao*, 41 (4), 42–58.
- Matan, A. (2008). *Teorija političke legitimnosti Johna Rawlsa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Matulović, M. (1996). Rasprava Habermas – Rawls. *Politička misao*, 33 (1), 207–246.
- Posavec, Z. (2003). Formiranje političkoga jedinstva u modernom pluralnom društvu. *Politička misao*, 40 (1), 33–40.
- Posavec, Z. (2004). Rawls – Kant. *Politička misao*, 41 (3), 49–64.
- Rawls, J. (2000). *Politički liberalizam*. Zagreb: KruZak.
- Rawls, J. (2004). *Pravo naroda i 'Preispitivanje ideje javnog uma'*. Zagreb: KruZak.
- Rawls, J. (2017). *Teorija pravde*. Zagreb: Feniks knjiga.
- Rodin, D. (2003). Zašto Rawls nije kantovac? *Politička misao*, 40 (1), 5–15.
- Uzelac, A. (1994). Rawlsovo shvaćanje političkog liberalizma kao (proceduralne) pravičnosti. *Politička misao*, 31 (3), 53–58.
- Vujčić, V. (2003). Političko obrazovanje i Rawlsova koncepcija osobe i društvene. *Politička misao*, 40 (1), 16–32.
- Zelić, N. i Baccarini, E. (2011). Rawlsova teorija pravednosti i pitanje istine. *Filozofska istraživanja*, 31 (1), 65–83.
- Zelić, N. (2007). Javni um i pravo na pobačaj. *Politička misao*, 44 (2), 55–69.

Tia Glavočić